

ПОНЯТТЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПРАЦІВНИКІВ ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано сутність правового статусу працівників фінансових установ в Україні. Наведено наукові підходи до визначення наближених правових явищ. З'ясовано зміст та специфіку даного терміну. Сформульовано авторське поняття правового статусу працівників фінансових установ в Україні.

Ключові слова: *правовий статус, працівник, фінансові установи, трудові права, трудова діяльність.*

The essence of the legal status of employees of financial institutions in Ukraine is analyzed in the article. Scientific approaches to the definition of approximate legal phenomena are presented. The content and specifics of this term have been clarified. The author's concept of legal status of employees of financial institutions in Ukraine is formulated.

Keywords: *legal status, employee, financial institutions, labor rights, labor activity.*

Фінансові установи, будучи одними із найважливіших елементів фінансової системи, здійснюють величезний вплив на функціонування та життєдіяльність держави і суспільства. Розвиток економіки, функціонування державних органів та установ, саме існування суверенної держави безпосередньо залежать від того, наскільки ефективна діяльність фінансових установ країни, яка забезпечується за рахунок належної праці працівників таких установ. Здійснення ефективного правового регулювання працівників фінансових установ знаходиться в безпосередній залежності від чіткості визначення правового статусу таких працівників.

Однак на сьогоднішній день у вітчизняному законодавстві немає чіткого визначення правового статусу працівників фінансових установ, що породжує появу дискусій у юридичній літературі. Слід зазначити, що хоча Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» [1] і встановлює загальні правові засади у сфері надання фінансових послуг фінансовими установами, визначення правового статусу працівників фінансових установ має об'єктивні труднощі, які обумовлені неясністю правового статусу самих фінансових установ.

Більше того, проаналізувавши наукову літературу, ми прийшли до висновку про відсутність єдиної думки щодо такої загальної категорії права як «правовий статус», не говорячи вже про особливості правового статусу працівників фінансових установ. Традиційно, існує декілька діаметрально протилежних позицій стосовно розуміння категорії правового статусу як особи загалом, так і працівників зокрема.

Актуальність дослідження явища правового статусу особи, а в подальшому аналіз та встановлення змісту категорії правового статусу працівників фінансових установ зумовлена тим, що це основні, базові юридичні властивості таких учасників трудових відносин як службовці фінансових установ. Окрім цього вирішення поставленого завдання сьогодні є актуальним з огляду на прийняття нового Трудового кодексу України, який повинен стати основним законодавчим актом у сфері трудового права, побудованим на принципово нових засадах, важливою складовою якого будуть положення, що регламентуватимуть правовий статус працівника.

Незважаючи на те, що дослідження явища правового статусу працівників фінансових установ носить в основному теоретико-правовий характер, все ж воно певною мірою зачіпає деякі практичні аспекти здійснення фінансової діяльності фінансовими установами. Без проведення такого дослідження вироблення та здійснення на практиці системи економіко-правових заходів, реалізація яких дозволить підвищити економічну віддачу фінансових заходів, видається дещо утрудненим.

У вітчизняній науковій юридичній літературі в силу ряду об'єктивних причин відчувається певна недостатність теоретичних і методичних розробок з питань визначення конкретного змісту правового статусу працівників фінансових установ. Проблематиці визначення поняття, змісту та

складових елементів правового статусу працівників фінансових установ в більшій чи меншій мірі приділяли увагу у своїх працях такі вітчизняні і зарубіжні науковці, як С.С. Алексєєв, В.А. Багрій, М.В. Вітрук, Л.Д. Воеводин, В.М. Горшенєв, М.І. Іншин, С. А. Комаров, Л.В. Котова, А.І. Лепьошкін, Г.В. Мальцев, М.Н. Марченко, М.І. Матузов, В.А. Патюлін, В.Д. Перевалов, М.С. Строгович, О.В. Сурілов, Н.М. Шульгач, Б.В. Щетінін, О.М. Ярошенко та інші.

Однак багато теоретичних та методичних питань, пов'язаних з визначенням окремих спрямованостей реалізації правового статусу працівниками фінансових установ, пошуком чітких класифікацій складових елементів правового статусу працівників фінансових установ залишаються не до кінця вивченими, а ряд положень носить дискусійний характер.

Актуальність і недостатня розробленість цих проблем стали підставою для проведення нашого дослідження.

Із огляду на у цілому невелику кількість досліджень, присвячених даній тематиці, аналіз наукової літератури засвідчив і відсутність визначень поняття та сутності терміну «правовий статус працівників фінансових установ». Наявні у правовій доктрині нашої держави праці, розкривають окремі аспекти правового статусу працівників фінансових установ, втім як самостійна теоретична категорія правовий статус працівників фінансових установ наразі ще не розглядався. Характеристика правового статусу працівників фінансових установ, по суті, означає розкрити місце, роль, положення та значення конкретної групи працівників в суспільстві та державі, їх можливості, цінності, вплив, принципи взаємовідносин з державою, з іншими працівниками, що в свою чергу, розкриває характер самого суспільства, його соціальний лад.

Ступінь дослідженості обраної тематики в юридичній літературі характеризується дуальністю. Так, наукова література, з одного боку, рясніє численними науковими дослідженнями, монографічними роботами, підручниками та іншою академічною літературою, де здійснено детальний аналіз понять правового статусу не тільки людини, особи, громадянина, а й правового статусу державних органів, посадових осіб, а також статусу учасників адміністративних, цивільних, трудових правовідносин тощо. А з іншого боку, загальному поняттю правового статусу до цих пір не надано одного, загальноновизнаного значення.

Зважаючи на базовий, фундаментальний характер поняття правового статусу, його структури та змісту, можна зробити висновок про те, що поняття правового статусу є ключовим поняттям в юридичній науці, яке в подальшому дає змогу визначити особливості правового статусу різних категорій осіб, груп осіб, зокрема працівників. Більше того, вказана категорія слугує підґрунтям для визначення характеру, сутності та ступеня взаємодії всіх учасників суспільних відносин. Така ситуація ще раз свідчить про актуальність дослідження обраної тематики.

Таким чином, дослідження правового статусу працівників фінансових установ є неможливим без дослідження поняття правового статусу в цілому.

Етимологічно термін «статус» походить від латинського status – стан, положення когонебудь або чого-небудь [2, с.355]. З позицій суб'єкта – носія вказаного явища, правовий статус тлумачиться як становище громадян, державних і громадських органів, міжнародних організацій тощо [3, с.1387].

Не диференціюючи суб'єктів правового статусу Н.М. Шульгач визначає правовий статус як сукупність визначених правовими установленнями соціальних можливостей суб'єкта, обсяг і характер яких залежить від тієї ролі, соціальної функції, що виконується суб'єктом у суспільстві. На думку науковця, змістовно поняття «статус» для всіх суб'єктів є тотожним і виражає те, що властиво цілій низці чи роду явищ, а саме – міру свободи, певну можливість поведінки конкретного суб'єкта або соціальної групи. Тобто «статус» передбачає соціально-типові аспекти поведінки [4, с.23]. Попри яскраве та змістовно насичене наповнення досліджуваної категорії таке визначення є практично незастосовним, оскільки потребує чіткості та конкретизації його складових елементів почергово, визначення їх взаємозв'язку та взаємообумовленості. В той же час варто відзначити, що правовий статус не передбачає, а формується на підставі соціально-типової поведінки певних суб'єктів. Статус є наслідком системної повторюваності окремих, юридично та соціально значущих аспектів поведінки суб'єкта.

С.А. Комаров [5, с.121] визначає правовий статус особи через систему прав, свобод і обов'язків, які чітко закріплені в нормах права та визначають політико-правовий стан особи. Аналогічне визначення пропонує Г.В. Мальцев, який вказує на те, що правовий статус індивіда – одна з найважливіших політико-правових категорій і може бути схарактеризована як система прав

і обов'язків, що законодавчо закріплюються державою [6, с.50-62].

Однак не тільки про політико-правовий стан особи свідчить правовий статус. Природа правового статусу втілює в себе також і соціально-політичний, економічний, ідеологічний, юридичний, психологічний, вольовий та моральний зміст. Усі названі змістовні аспекти в цілому формують зміст та прояви правового статусу особи, його сутність. Досліджувана категорія об'єднує складний комплекс різноманітних соціальних зв'язків, інтересів, відносин, а тому не може охарактеризовуватися лише через призму одного свого прояву.

Аналогічні визначення надають М.І. Матузов [7, с.231], на думку якого, правовий статус особи являє собою сукупність прав, свобод, обов'язків і законних інтересів особи, що визнаються і гарантуються державою, а також М.Н. Марченко [8, с. 189], де під правовим статусом слід розуміти законодавчо встановлені державою і взяті в єдності права, свободи і обов'язки особи. В цілому з такими визначеннями слід погодитись, оскільки однією з ознак правового статусу є його нормативне закріплення, що передбачає визнання державою та суспільством певного соціально-правового становища суб'єкта з усіма наслідками, які з цього випливають (йдеться зокрема про гарантії). Справді, правовий статус передбачає певне юридично закріплене становище суб'єкта в державі й суспільстві. Більше того правовий статус є важливою складовою суспільного статусу суб'єкта, який одночасно характеризує зв'язки особистості з державою та державно організованим, сучасним суспільством. Таким чином, можна стверджувати про юридично закріплене становище в суспільстві і державі як про центральний аспект категорії правового статусу.

З позиції часової приналежності правового статусу суб'єкту виходить В.Д. Перевалов, який розглядає правовий статус як сукупність прав та обов'язків, що належать конкретній людині на певному відрізку його життєвого шляху, в конкретній життєвій ситуації [9, с. 249]. Таке визначення, маючи право на існування, все ж не може визнаватися універсальним, оскільки певні життєві ситуації є лише умовами виникнення та існування того чи іншого правового статусу. На правовий статус суб'єкта впливає безліч факторів, а тому дефініцію загального правового статусу суб'єкта не слід будувати фрагментарно, враховуючи лише деякі з них.

Більш правильно, на думку Ю.А. Черемухіної, є визначення правового статусу через сферу реалізації прав і обов'язків, законних інтересів, юридичної відповідальності, гарантії [10, с.67]. Про яку сферу реалізації говориться з наведеного визначення незрозуміло, хоча в цілому позиція науковця відповідає усталеному підходу до розуміння явища правового становища з точки зору його структурних елементів.

З позиції триелементної змістовної конструкції виходить М.В. Калашник, на думку якого правовий статус слід визначати як: 1) систему прав, свобод і обов'язків, які знайшли своє чітке правове закріплення в нормах права, що визначають політико-правовий стан особи; 2) політико-правове становище державного органу; 3) законодавчо встановлені державою і взяті в єдності права, свободи і обов'язки особи та юридичні гарантії їх реалізації [11, с.58]. Однак таке визначення містить чимало недоліків, серед яких, в першу чергу, слід віднести обмеження правового статусу політико-правовим станом особи, про що вже згадувалось раніше. Окрім цього не зовсім зрозумілим видається твердження про політико-правове становища державного органу. Таке визначення, ймовірно, є правильним при визначенні правового становища державних службовців, які одночасно є і працівниками державних органів, однак воно не може бути застосовано до інших категорій працівників.

Важливо відмітити, що «до 60-х років ХХ ст. у вітчизняній юридичній науці правовий статус отожднювався з правоздатністю. Мотивувалося це тим, що правовий статус і правоздатність виникають і припиняються у суб'єкта одночасно, що вони є в однаковій мірі невідчужуваними» [12, с. 386].

В.В. Макаручак вірно наголошує, що, по-перше, категорія «правовий статус» нерозривно пов'язана з доктриною природного права; по-друге, постійно розвиваються уявлення наукової спільноти про зміст основних прав і свобод особи; по-третє, права і свободи особи вийшли за межі внутрішньої компетенції держави, стали предметом міжнародного захисту [13, с. 21]. Правовий статус служить юридичною основою та засобом підвищення соціальної активності [14, 15], втягнення кожного громадянина в активну діяльність по управлінню державними і суспільними справами, в розвиток економічного виробництва [16, с.100].

Найменш обґрунтованим видається дефініція запропонована С.С. Алексєєвим, який виходить із більш вузької трактовки поняття правового статусу суб'єкта права, наголошуючи на тому, що правовий статус суб'єкта включає правоздатність і певне коло основних прав, що

визначають його правове становище в суспільстві або в певній галузі суспільного життя [17, с.86]. Права та обов'язки, будучи структурною основою поняття правового статусу, вирізняються з-поміж інших юридичних категорій системністю та взаємообумовленістю, тому позиція науковця стосовно трактування правового статусу через призму лише певного кола основних прав є дещо обмеженою. Незрозумілим також видається критерій поділу прав на основні та неосновні (додаткові), оскільки всі об'єктивно існуючі права, які відповідають вимогам справедливості та рівності, незважаючи на їх нормативне закріплення у правових актах, можуть становити зміст явища правового статусу. Отже, правовий статус охоплює усю систему прав та обов'язків, які має відповідний суб'єкт.

Таким чином, проаналізувавши безліч наукових позицій та підходів до розуміння правового статусу пропонуємо власне визначення вказаного соціально-правового явища. Так, **під правовим статусом слід розуміти** юридично закріплене становище суб'єкта в суспільстві, яке виражається в певному комплексі його прав і обов'язків (ядро правового статусу) і відображає юридично оформлені взаємини певного суб'єкта з суспільством, державою, окремим суб'єктом, визначаючи при цьому легальні межі свободи, обсяг прав, обов'язків, інших правових можливостей і відповідальності. Така дефініція є універсальною, і її можна використовувати для визначення вужчих понять, таких як правовий статус працівників фінансових установ. Але при цьому, формулюючи визначення даного поняття, варто враховувати ту специфіку, яка є характерною для сучасного стану правового регулювання статусу працівників фінансових установ.

Правовий статус працівників фінансових установ на сьогоднішній день системно не досліджувався. Така ситуація зумовлена як фрагментарністю та несистемною чисельністю нормативних актів, де окремі змістовні елементи їхнього статусу закріплені. Так, в Законі України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» [1], Положенні про здійснення фінансового моніторингу фінансовими установами [18], Професійних вимогах до керівників та головних бухгалтерів фінансових установ [19], Положенні про навчання, перепідготовку, підвищення кваліфікації та складання екзаменів особами, які провадять діяльність на ринках фінансових послуг [20], Порядку проведення внутрішнього аудиту (контролю) у фінансових установах [21] та інших актах частково визначається правовий статус працівників фінансових установ.

Аналіз вищенаведених актів, а також спеціальної літератури дає підстави стверджувати, що службовці фінансових установ можуть бути посадовими особами державних органів. Їх статус визначається таким чином: вони відносяться до категорії службовців, які працюють не в державній організації. Такий висновок впливає зокрема зі ст. 10 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» [1], де говориться про неможливість керівника або службовця фінансової установи брати участь у підготовці та прийнятті рішення щодо прийняття фінансовою установою будь-якого зобов'язання на їх користь. Але при цьому, варто враховувати те, що згідно із пунктом 1 частини 1 статті 1 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» [1], до фінансових установ належать банки, кредитні спілки, ломбарди, лізингові компанії, довірчі товариства, страхові компанії, установи накопичувального пенсійного забезпечення, інвестиційні фонди і компанії та інші юридичні особи, виключним видом діяльності яких є надання фінансових послуг, а у випадках, прямо визначених законом, - інші послуги (операції), пов'язані з наданням фінансових послуг. Підкреслимо те, що до фінансових установ належать і банки, а отже і Національний банк України. У такому випадку, працівники даної фінансової установи є державними службовцями, а їх правовий статус відрізняється від правового статусу працівників інших фінансових установ.

Загалом, зробимо висновок, що працівники фінансових установ відносяться до категорії службовців, які працюють не в державній організації, що свідчить про особливе правове становище працівників фінансових установ у порівнянні із іншими категоріями найманих працівників. При цьому, варто підкреслити, що службовці Національного банку, яких також можна віднести до категорії працівників фінансових установ, є державними службовцями.

Законодавець приділяє особливу увагу питанню професійного рівня працівників фінансових установ, прийнявши спеціальне Положення про навчання, перепідготовку, підвищення кваліфікації та складання екзаменів особами, які провадять діяльність на ринках фінансових послуг [20] з метою забезпечення таким працівникам можливості виконання своїх обов'язків на професійному рівні, а також для поступового розширення та поглиблення знань, умінь, навичок та

знання основ законодавства у сфері фінансових послуг. З цього випливає підвищена увага як українського законодавця, так і всього українського суспільства до питань ефективності виконання працівниками фінансових установ своїх обов'язків, що великою мірою впливає на стан розвитку та функціонування фінансової системи держави.

Окрім законодавчих актів, правовий статус працівників фінансових установ також визначається положеннями трудового договору. Наприклад, якщо трудовий договір із роботодавцем укладено у формі контракту, то згідно із частиною 3 статті 21 Кодексу законів про працю України [22], у його змісті за угодою сторін може бути визначено строк його дії, права, обов'язки і відповідальність сторін (в тому числі матеріальна), умови матеріального забезпечення і організації праці працівника, умови розірвання договору, в тому числі дострокового. Очевидно, що визначення в трудовому договорі прав, обов'язків чи обмежень є одним із визначальних аспектів для формування правового статусу працівників фінансових установ.

Якщо ж поелементно характеризувати правовий статус працівників фінансових установ, то варто перш за все зауважити, що його характерною рисою, традиційно, є нормативне закріплення. Ядро правового статусу працівників фінансових установ становить комплексна система прав та обов'язків, яка закріплена як в ст. 2 Кодексу законів про працю [22], так і в цілій низці вже наведених нормативних актів. Правовий статус працівників фінансових установ відображає їх юридично оформлені взаємини з суспільством, державою, які спрямовані, в першу чергу, на захист інтересів споживачів фінансових послуг, правове забезпечення діяльності і розвитку конкурентоспроможного ринку фінансових послуг в Україні, а також правове забезпечення єдиної державної політики у фінансовому секторі України. Окремо визначається відповідальність працівників фінансових установ, що також свідчить про певну специфіку їх правового статусу.

Таким чином, правове регулювання статусу службовців фінансових установ знаходить достатньо повне відображення в чинних нормативно-правових актах. Дослідження правового статусу службовців фінансових установ повинно проводитися системно, оскільки всі елементи правового статусу взаємозумовлені, «переплетені» між собою.

Саме тому, зважаючи на системність, взаємообумовленість та взаємозв'язок всіх змістовних елементів правового статусу працівників фінансових установ **пропонуємо таке визначення правового статусу працівників фінансових установ в Україні** – це юридично закріплене становище таких осіб, як суб'єктів трудових правовідносин та службовців, які працюють не в державній організації, яке виражається в комплексі їх прав, обов'язків, юридичної відповідальності, обмежень і заборон, які визначають призначення, роль, місце, порядок взаємовідносин в системі службово-трудова відносин фінансових установ і межі службово-трудова діяльності службовців фінансових установ, визначених в чинному законодавстві та у змісті трудових договорів, укладених із фінансовими установами, і відображає юридично оформлені взаємини працівників фінансових установ із фінансовою установою.

Варто також зауважити, що поняття правового статусу працівників фінансових установ в науковій юридичній літературі ще не досліджувалися, що робить наше дослідження унікальним. Проте слід все ж відзначити, що наше дослідження в силу відсутності будь-якої наукової інформації з цього приводу, в основному буде базуватись на встановлених теорією права, а також наукою трудового права загальних ознаках правового статусу будь-якої категорії працівників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12.07.2001 № 2664-III Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2002. № 1. ст. 1
2. Юридический энциклопедический словарь гл. ред. А. Я. Сухарева. [2-е изд., доп.]. М.: Сов. энцикл., 1987. 527 с.
3. Великий тлумачник словник сучасної української мови(з дод. і допов.) Укладач та гол. Редактор В.Т. Бусел К.; Ірпінь: ВТФ«Перун». 2005. 1728 с.
4. Шульгач Н. М. Поняття та зміст правового статусу судді Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. 2012. Вип. 8. С. 23-25. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzlubp_2012_8_8
5. Комаров С. А. Общая теория государства и права: курс лекций М. : РАГС, 1996. 312 с.
6. Мальцев Г.В. Права личности: юридическая норма и социальная действительность Конституция СССР и правовое положение личности. М., 1979. С. 50-62.

7. Теория государства и права: курс лекций под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. М.: Юрист, 1997. 672 с.
8. Общая теория государства и права. Академический курс в трех томах. Том 1: Государство Отв. ред. М.Н. Марченко. 3-е изд., перераб. и доп. М.: Норма, 2010. 568 с.
9. Перевалов В.Д. Теория государства и права: Учебник. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Юрайт, 2012. 415с.
10. Черемухина Ю.А. Административно-правовой статус несовершеннолетних как объекта административной опеки: Монография: Воронежский филиал Российской академии государственной службы при Президенте РФ. Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2004. 376с.
11. Калашник М. В. Чітке визначення правового статусу працівників міліції та підрозділів системи МВС головна підвалина реформування органів внутрішніх справ Право і Безпека. 2011. № 5. С. 57-62. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2011_5_14
12. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. Харків: Консум, 2001. 664 с.
13. Макачук В.В. Поняття «правовий статус особи» в теоретично-правовій літературі. Право.ua. 2015. № 3. С. 18-22
14. Киризлиев О.Ф. Составляющие элементы правового статуса работников финансовых учреждений в Украине. Право и закон (Республика Кыргызстан). 2018. № 4. С. 99-108
15. Киризлиев О.Ф. Поняття правового статусу працівників фінансових установ в Україні. Соціальне право. 2019. № 3. С. 62-69
16. Котюк В. О. Теорія права: курс лекцій : навч. посібник [для юрид. фак. вузів]. К. : Вентурі, 1996. 208 с.
17. Алексеев С.С. Государство и право X. : БЕК, 1993. 223с.
18. Про затвердження Положення про здійснення фінансового моніторингу фінансовими установами: Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 05.08.2003 №25 Офіційний вісник України. 2003 р. № 34. стор. 66
19. Про затвердження Професійних вимог до керівників та головних бухгалтерів фінансових установ: Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 13.07.2004 №1590 Офіційний вісник України. 2004 р. № 31. стор. 231
20. Про затвердження Положення про навчання, перепідготовку, підвищення кваліфікації та складання екзаменів особами, які провадять діяльність на ринках фінансових послуг: Розпорядження Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 25.12.2003 № 183 Офіційний вісник України. 2004 р. № 5. стор. 93
21. Про затвердження Порядку проведення внутрішнього аудиту (контролю) у фінансових установах: Розпорядження Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг Офіційний вісник України. 2014 р. № 63. стор. 468
22. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. Відомості Верховної Ради УРСР від 17.12.1971. Додаток до N 50

УДК 349.3

Кириченко Т.М.,
 здобувач кафедри правознавства
 Східноукраїнського національного
 університету імені Володимира Даля

АДЕКВАТНІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ ПОНЯТТЯ «МОРАЛЬНА ШКОДА» ДО ЮРИДИЧНИХ ОСІБ

Стаття присвячена дослідженню застосування поняття моральної шкоди до юридичних осіб, враховуючи штучну природу їх виникнення, а також необхідність захисту особистих немайнових прав цих учасників правовідносин.

Ключові слова: юридична особа, особисті немайнові права, моральна шкода, ділова репутація юридичної особи.